

KORFA

N É P E S E D É S I H Í R L E V É L
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet kiadványa demográfiai kérdésekről

A GYERMEKVÁLLALÁS HALASZTÁSÁNAK HATÁSA A MAGYARORSZÁGI TERMÉKENYSÉGRE: A KIIGAZÍTOTT TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM (KTTA)

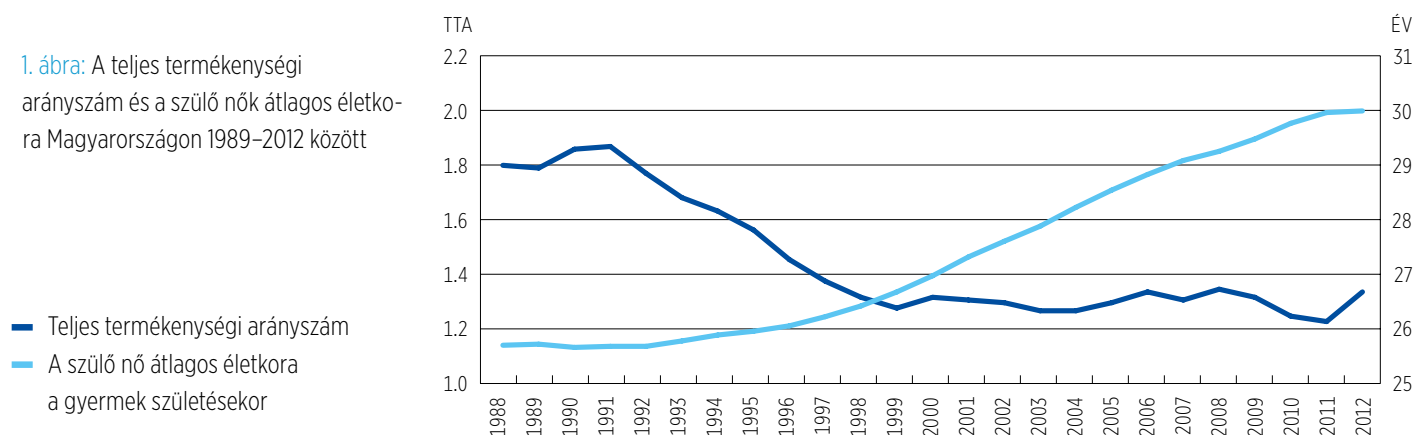
A demográfusokat régóta foglalkoztatja a kérdés: vajon a magyarországi termékenység elmúlt évtizedekbeni visszaesése csupán az időzítés megváltozását – vagyis a gyermekvállalás halasztását – jelzi, vagy a folyamatban más, a termékenység szintjét hosszú távon csökkentő tényezők is szerepet játszanak. Azokat, akik azt feltételezték, hogy az új viszonyok között átalakul a korai gyermekvállalási minta, és a szülővé válás későbbi életkorban következik majd be, nem lepte meg a gyermekszám átmeneti csökkenése, a teljes termékenységi arányszám szükségszerű visszaesése. Ám ha a gyermekvállalási magatartás átalakulásának a halasztás a legfontosabb jellemzője, akkor a halasztás befejeztét követően a gyermekszámnak és a termékenységi arányszámnak a körülményektől függetlenül újra növekedésnek kell indulnia. Ez azonban mindmáig nem történt meg.

A gyermekvállalás halasztásának termékenységre gyakorolt hatását hírlevelünkben a *John Bongaarts és Griffith Feeney* által javasolt kiigazított teljes termékenységi arányszám (KTTA) kiszámításával és értelmezésével mutatjuk be. A mutatót összefoglalóan és paritás szerint is kiszámítjuk az 1989–2012 közötti időszakra, és összevetjük a hagyományos teljes termékenységi arányszám mutatójának alakulásával. Ezzel – reményeink szerint – egyértelműbb képet adhatunk arról, mely korszakokban és milyen mértékben okozta a termékenység csökkenését a gyermekvállalás halasztása, s azt is be tudjuk mutatni, hogy miután megáll a gyermekvállalás életkorának

növekedése, milyen mértékben várhatjuk az „elhalasztott gyermekek” megszületését, milyen mértékű lehet a „visszapótlás”.

A demográfusok által a gyermekvállalási kedv mérésére használt legelterjedtebb mutató a *teljes termékenységi arányszám* (TTA). A TTA azt mutatja, hogy egy nő hány gyermeket vállalna élete folyamán, ha gyermekvállalási magatartása az adott évben szülőképes korban lévő nők gyermekvállalási hajlandóságának felelne meg. Tudjuk, hogy a mutatószám értéke 1992 és 1998 között radikális mértékben, 1,87-ről 1,32-re csökkent (1. ábra), ezt követően az 1,3-as szint körül mozgott, attól máig nem mozdult el.

1. ábra: A teljes termékenységi arányszám és a szülő nők átlagos életkora Magyarországon 1989–2012 között

A demográfusok azonban tisztában vannak vele, hogy amennyiben a gyermekvállalás átlagos életkora nagy tempóban változik, a teljes termékenységi arányszám torz képet mutat a termékenységi viszonyokról. Márpedig Magyarországra éppen ez jellemző, hiszen a gyermekvállalás átlagos életkora a vizsgált korszakban – bár különböző tempóban – folyamatosan emelkedett.

E torzítás illusztrálására képzeljük el, hogy a 2014-re tervezett születéseket mindenki elhalasztja egy évvel, viszont két év múlva nemcsak ezek az „elhalasztott” gyermekek születnek meg, hanem azok is, akiket 2015-re terveztek. Eme igen valószínűtlen, ám mégis szemléletes esetben 2014-ben a teljes termékenységi arányszám 0 lenne, az azt követő évben viszont a halasztás nélküli érték kétszeresére emelkedne. A kétéves időszakot tekintve ugyanakkor évente átlagosan ugyanannyi gyermek születne, mintha 2014-ben nem lett volna halasztás. A halasztás évében (2014-ben) mért TTA-ból tehát téves következtetést vonnánk le a termékenység szintjéről.

A torzítás kiküszöbölésére Bongaarts és Feeney egy olyan egyszerű módszert javasoltak, amely kiszűri a torzítás egyik aspektusát, az időzítési hatást (tempo effect), és megmutatja, milyen magas lenne a termékenységi arányszám az időzítési hatás (halasztás) nélkül. Az általuk javasolt *kiigazított* teljes termékenységi arányszám (kTTA) tehát arról tájékoztat, hogy nézett volna ki az átlagos gyermekszám (TTA), ha nincs halasztás; pontosabban, ha a termékenységi viszonyokban *csak és kizárólag* a gyermekvállalás későbbi időszakra való elhalasztása okozná – okozta volna – a változást. Amennyiben a halasztás kiszűrése után nem látszik termékenységcsökkenés, akkor a csökkenés kizárólag a halasztás számlájára írható, ha viszont igen, akkor a halasztási hatás mellett a termékenység „mennyiségi” csökkenése (quantum effect) is hozzájárult az alacsonyabb termékenységi szinthez. Javaslatuk szerint az adott év TTA-ját korigálni kell az adott

időszakot jellemző halasztási ütemmel, az adott év előtt és az azt követő évben jellemző szüléskori életkor-növekedés felével.¹

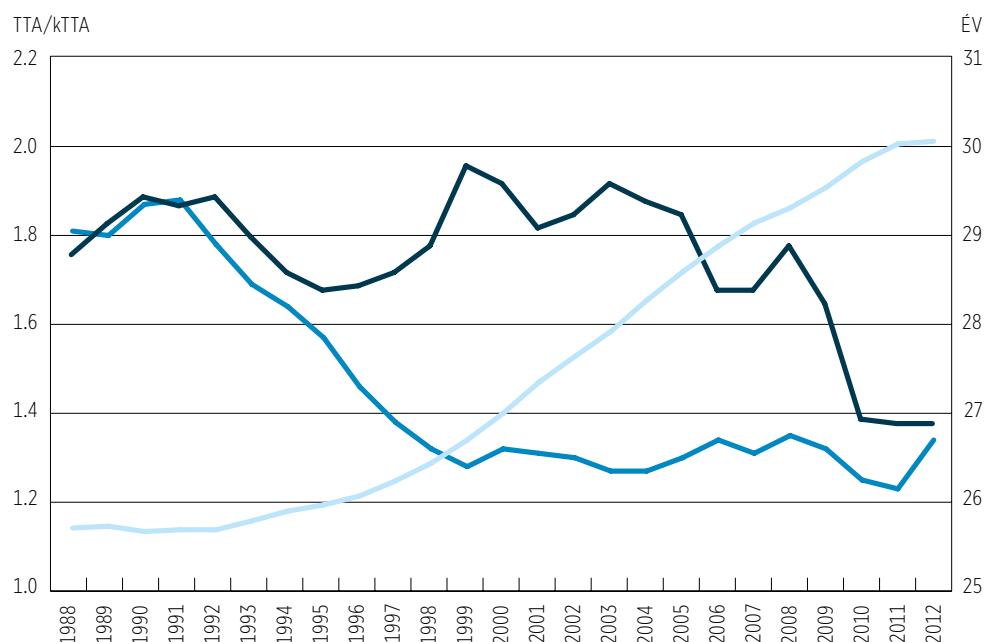
Bár a tudományos közvéleményben vita folyt a korrekciós képlet érvényességéről, esetleges torzításáról, és egy későbbi tanulmányukban Bongaartsék módosították az eredeti képletet, hogy a kiigazított TTA-t kisebb ingadozás jellemezze, az eredeti BF-formula épp könnyű kiszámíthatósága és értelmezhetősége okán máig elfogadott. A következőkben először az összes gyermekszámra érvényes kTTA-t, majd a gyermekszületési sorrend szerinti kTTA értékeit mutatjuk be.

Ha a közel negyed évszázad magyarországi termékenysége alakulását e képzett mutató alapján értelmezzük, a közismerttől eltérő történet kerekedik ki előttünk. A kTTA alapján három időszakot érdemes megkülönböztetni (2. ábra). Az első időszakban, 1992 és 1996 között a halasztásra nem visszavezethető termékenységcsökkenés – quantum-hatás – figyelhető meg: a kiigazított TTA 1,89-ről 1,69-re csökkent. Ezt követően, 1997 és 2004 között, abban az időszakban, amikor a gyermekvállalást nagyarányú halasztás jellemzi, a termékenységi viszonyokban egyfajta „mennyiségi növekedés” tapasztalható. Azaz a halasztás következtében a teljes termékenységi arányszámnak jobban kellett volna csökkennie, mint amennyire valójában csökkent. És ez csak azért nem következett be, mert a termékenység mennyiségi összetevője emelkedett, ami a 2000-es évek első felében magas szinten tartotta a kiigazított TTA-t. A harmadik, 2005-től 2010-ig tartó időszakban a halasztási hatástól megtisztított termékenység szintjének (kTTA) lényeges, 1,85-ről 1,38 alá való csökkenését tapasztalhatjuk.

¹ A TTA kiigazításához használt BF-formula tehát: $kTTA = TTA / (1 - r)$, ahol r a gyermekvállalás átlagos életkorának növekedéséből számított korrekciós tényező. A módszer leírását és indoklását lásd Bongaarts, J. and G. Feeney (1998): „On the quantum and tempo of fertility”. *Population and Development Review*, 24 (2): 271-291.

2. ábra: A teljes termékenységi arányszám, a kiigazított termékenységi arányszám és a szülő nők átlagos életkora Magyarországon 1989–2012 között (összes gyermek)

- Teljes termékenységi arányszám
- Kiigazított teljes termékenységi arányszám
- A szülő nő életkora a gyermek születésekor

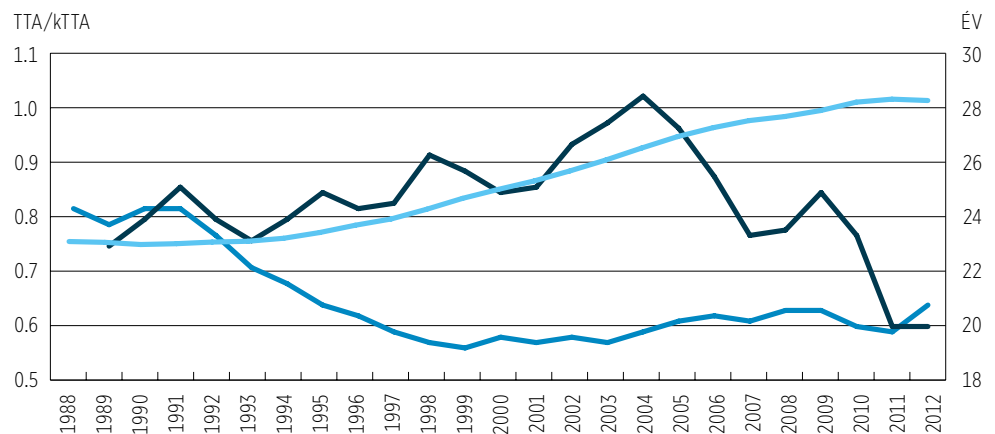
Az erőteljes halasztás időszakában tehát – azaz 1996-ot követően, amióta a gyermeket vállaló nők átlagos életkora folyamatosan nő – két időszakot különíthetünk el a termékenységi magatartásban. Az első, 2004-ig tartó időszakban a halasztásból szükségszerűen következő termékenységszűkülést részben ellentételezte a gyermekvállalási hajlandóság növekedése, amely enyhítette a termékenység-visszaesés mértékét és mélységét. (Nem véletlen, hogy az intenzív halasztás időszakában több volt szocialista országban mértek 1,1 körüli TTA-t is.) 2005-től, az évezred első évtizedének közepétől viszont az időszakos TTA 1,3 körüli stagnálása egyértelműen a *gyermekvállalási hajlandóság visszaesésének következménye*. Ha ugyanis a termékenységi magatartás alakulásában csak a halasztás játszott volna szerepet, akkor a kiigazított TTA 2004 után is az 1,9-es szint körül mozog, és nem csökken 1,4-re (2011). Azaz: ha a termékenységszűkülés oka csupán a halasztás lenne, akkor az átlagos gyermekszám (TTA) már 2004 után emelkednie kellett volna.

Mélyebb betekintést kapunk, ha mind az időszakos, mind pedig a kiigazított TTA-t a születési sorrend szerint „tovább bontjuk”, és megvizsgáljuk, mennyi esik belőlük az első, második, harmadik stb. gyermekekre.

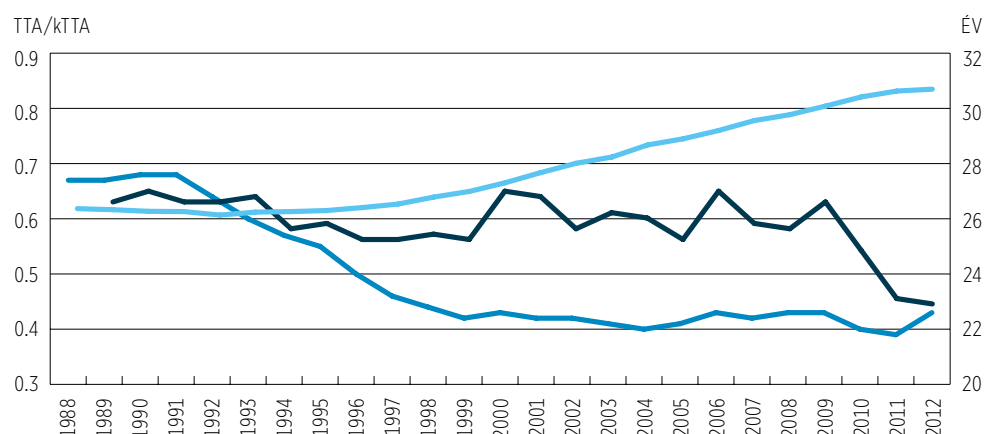
A leglényegesebb sorrend szerinti különbségek az első gyermekekre jutó TTA esetében figyelhetők meg. A már említett, 1996-ot követő, 2004-ig tartó halasztási hatás, a hagyományos és a kiigazított TTA közötti nagyarányú eltérés az első gyermekekre eső TTA-komponens esetében látható (3. ábra). 2004-ben, a „fordulat évében” még 0,5 gyermek a különbség a két érték között, ami 2010-re 0,1 körülre csökkent le. A TTA 2004-et követő 1,3-as szinten való stagnálásának lényeges összetevője, hogy a szülővé válás, az első gyerek vállalásának esélye a halasztástól függetlenül is lényegesen csökkent. Vagyis a BF-formula szerint 2005-től változik meg alapvetően a szülővé válás esélye. A kiigazított TTA második gyermekekre eső része a vizsgált két évtizedben végig a 0,6 körüli értéken állt, vagyis az időszakos TTA-ban bekövetkező, második gyermekekre jutó csökkenés szinte kizárólag a halasztásból következik. Megjegyzendő, hogy az utolsó három évben (2009–2012) a mennyiségi hatás jelei a második gyermeknél is mutatkoznak, ami a testvér nélküli, egygyermekes családmódel terjedésére utal. Végül a harmadik és többedik gyermekek születésének hatása a két TTA esetén azonos; a sokgyermekeseknél semmilyen késleltetési hatás nem mutatkozik. (Külön nem ábrázoljuk.)

3. ábra: A születési sorrend szerinti teljes termékenységi arányszám, a kiigazított termékenységi arányszám és a szülő nők átlagos életkora Magyarországon 1989–2012 között

- Első gyermekekre eső teljes termékenységi arányszám
- Első gyermekekre eső kiigazított teljes termékenységi arányszám
- A szülő nő átlagos életkora az első gyermek születésekor

- Második gyermekekre eső teljes termékenységi arányszám
- Második gyermekekre eső kiigazított teljes termékenységi arányszám
- A szülő nő átlagos életkora a második gyermek születésekor

Az TTA és a kTTA születési sorrend szerinti felbontása, illetve ezek összevetése eredményeképpen összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy mind a késleltetési, mind pedig a mennyiségi hatások leginkább az első gyermek születésénél, a szülővé válásnál jelentkeznek. Az első gyermekeket illetően az derült ki, hogy vállalási esélyük visszaeséséért 2004-ig szinte kizárólag a halasztás a felelős. Sőt: 2004-ig a szülővé válás potenciáljának emelkedéséről beszélhetünk, hiszen az első gyermekre számolt kiigazított TTA inkább növekedett, mint csökkent. Az évtized közepét követően viszont az első gyermekekre számolt TTA-nak már emelkednie kellett volna, ha a csökkenésben csupán a halasztás játszik közre. A halasztást kiszűrő, kiigazított TTA csökkenése viszont egyértelműen arra utal, hogy az évezred első évtizedének közepétől a végleges gyermektelenek arányának növekedésére utaló tendencia van kialakulóban.

Nem hallgathatjuk tehát el, hogy a BF-formulával kiszámított kTTA az új évezred első évtizedének fordulóján a gyermekvállalási magatartás lényeges módosulását jelzi, hiszen az előzetes 2013-as adatok szerint a szülő nők életkora nem emelkedik tovább (a halasztás megállt), ám a TTA ennek ellenére sem nőtt. Amennyiben a szülő nők átlagos életkora 2014-ben sem emelkedik, és nem lesz lényeges gyermekszám-növekedés, a demográfusoknak be kell látniuk, hogy a halasztás „függőnye mögött” egy olyan gyermekvállalási mintaváltás következett be, amelyet nem csupán a későbbi életkorra halasztás, de a gyermekszám szerinti átalakulás is jellemez.

A Bongaarts–Feeney-féle megközelítés azt feltételezi, hogy a halasztáson kívül minden egyéb tényező változatlan, vagyis a halasztást követően az életpálya minden eseménye a korábbi rendnek megfelelően következik be. Ez – mint a kritikusok jelzik – bizonyosan hibás feltételezés. Józan ésszel is kézenfekvő kétségbe vonni: ha valaki évekkal később „kezd” családtervei megvalósítását, indokolt a feltételezés, hogy megváltozik szubjektív időhorizontja, hogy a kapcsolódó életpályák és eseményeik (párkapcsolati pálya, munkapiaci karrier, lakásút stb.) is módosulnak. Nem beszélve arról, hogy idősebb korban csökkenő eséllyel valósulnak meg a termékenységi szándékok. Mindennek dacára két nagy előnye is van a BF-formulával kiszámítható kiigazított termékenységi arányszámnak. Egyrészt viszonylag egyszerűen kiszámolható, másrészt jól jelzi a halasztás következtében végbemenő termékenységcsökkenés mértékét, és társadalmi méretekben rajzolja meg a potenciális termékenységi szintet, vagyis azt a szintet, ameddig a halasztás megszűnése esetén – amennyiben a termékenységi viszonyok változatlanok maradnának – elvileg emelkedhetne a teljes termékenységi arányszám.

További információ:

Spéder Zsolt, speder@demografia.hu

KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI
KUTATÓINTÉZET

KORFA – NÉPESEDÉSI HÍRLEVÉL

Szerkesztő: Kapitány Balázs kapitany@demografia.hu

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

Cím: 1024 Budapest, Buday László utca 1-3.

Terjesztő: Várnainé Anek Ágnes anek@demografia.hu

Telefon: 06-1-345-6557; Fax: 06-1-345-1115

ISSN 1586-7684 (nyomtatott) HU ISSN 2062-7599 (online)

ÚJ KIADVÁNYAINK

Megjelent a Kutatási Jelentések sorozat

két legújabb kötete:

PAKOT LEVENTE: Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön

MURINKÓ LÍVIA: Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei

TISZTELT OLVASÓNK!

A Korfa korábbi számai letölthetők a www.demografia.hu oldalról. A kiadvány szövege és ábrái továbbszerkeszthető formátumban igényelhetők Kapitány Balázs szerkesztőtől a kapitany@demografia.hu e-mail címen.